
Politička teorija

Izvorni znanstveni članak

1:32

321.7.01

Primljeno: 25. listopada 2006.

**Demokracija nije ni vladavina naroda, niti vladanje
narodom?**

DAVOR RODIN*

Sažetak

Autor zastupa tezu da demokracija nije prikladno sredstvo za rješavanje odnosa prava i demokratski uvjetovane državne vlasti u multinacionalnoj Europi. Takozvani *demokratski deficit* treba razumjeti ne samo kao empirijsku činjenicu multinacionalne Europe, nego i kao paradoksalno strukturalno svojstvo novovjekovnoga političkog mišljenja od Kanta do danas. Autor ističe da narod ne smije vladati, jer bi mogao pogaziti zakone koje je sam donio. Pitanje jednakosti građana stoga ne može biti demokratsko, nego pravno i ustavno pitanje. Demokracija ne može disponirati pravnom jednakošću građana kao ni pravo demokratskim razlikovanjem među njima. Smatrajući da je demokraciju nužno razumjeti kao samostalni autopoietički i autoimuni medij *relativno* neovisan o političkoj moći i pravnom ograničenju kao svom okruženju, autor zaključuje kako postojeći oblici neposredne i reprezentativne demokracije, kao i tradicionalne forme demokratskog odlučivanja, imaju za posljedicu opasnost od regresivnog progressa unutar Europe u pravcu nacionalno, klasno ili konfesionalno ograničene demokracije.

Ključne riječi: demokracija, Kant, Hegel, Luhmann, Derrida, Europska Unija

Pitanje na koje želimo pokušati odgovoriti glasi: *Ako demokracija nije vladavina naroda (demos i kratein) niti oblik vladanja narodom, može li ona postati nešto treće?*

* *Davor Rodin*, redoviti profesor Fakulteta političkih znanosti na predmetima Antička i srednjovjekovna politička filozofija, te Novovjekovna politička filozofija.

Ako je ikada u europskoj političkoj povijesti bilo demokracije u doslovnom smislu riječi (tj. vladavine naroda), od svih je mjerodavnih mislilaca politike, od Aristotela do Marxa i Nietzschea, bila odbacivana kao najgori oblik vladavine. Je li to tako zato što je demokracija doista loš oblik vladavine ili pak zato što uopće nije politička forma vladavine, nego zasebni medij čija je funkcija da razlikuje one koji vladaju od onih kojima se vlada i time otvori prostor određenom obliku politike? Ili je možda uzrok te negativne ocjene to što narod ne može vladati u cjelini, nego, prema demokratskom načelu razlikovanja, vladaju uvijek jedni, a drugi se pokoravaju pa se tek time otvara prostor za političko djelovanje.

Demos kao *singularia tantum* nije ni *mudar*, ni *krepostan*, ni *jak*. Kad se danas govori o demokratizaciji bivših fašističkih i komunističkih režima, tada se pod demokracijom redovito podrazumijeva previše slobode, liberalizam, perverzija, delinkvencija, zabluda i bezakonje. Poznato je da je demokracija, ako se odredi kao oblik vladavine, vrlo opasna, jer se kao vladavina većine može izroditi u tiraniju nad manjinom, i većinskom odlukom ukinuti ne samo vladavinu prava (*rule of law*) kao jedinu zaštitu manjine od većine, nego i samu sebe. S druge strane, oni koji ostanu u manjini moraju se pokoravati volji većine s kojom se ne slažu, iz čega proizlazi njihova moralna dvojba treba li uopće živjeti u demokraciji. Iz tradicije o demokraciji znamo to da je ona, ako jest forma vladavine, prihvatljiva samo kad je pravno ograničena. Odnos između sustava prava i demokratske vladavine osvjetljen je u novom vijeku pojmom *pravne države*. Time se izvorno pretpostavlja da pravni sustav mora sredstvima represije ograničavati kako političko tako i demokratsko djelovanje (Luhmann, 1981.: 155).

Time je rečeno da demokracija i politika nisu identični oblici djelovanja, nego da je demokracija autonomni medij koji je moguće pravno i politički senzibilizirati jer su pravo i politika okruženje demokracije. To obratno znači da demokracija može senzibilizirati politiku i pravo jer je za njih demokracija okruženje. Što znači to uzajamno senzibiliziranje prava, politike i demokracije, na to pitanje pokušavaju odgovoriti suvremene teorije diferencije.

Za razliku od Kantove i Hegelove koncepcije pravne države pravo, politika i demokracija nisu pojavni oblici državnog jedinstva kao ozbiljene umne slobode, nego svaki medij postoji neovisno jedan uz drugoga: *država stoga nije njihovo više jedinstvo nego samostalna praksa s vlastitim rezonom*. O tome Luhmann kaže: "Cijeli aranžman između prava, demokracije i politike izgubio bi svaki smisao kad pravo ne bi bilo ništa drugo doli primijenjena politika, ili politika ništa drugo doli ozbiljenje ustava" (Luhmann, 1981.: 155). Taj besmisleni odnos između prava i politike potječe od prosvjetiteljske teze da se samovoljnu političku i demokratsku moć mora racionalno, tj. pravno ograničiti. Racionalno ili pravno ograničenje demokratske i političke

moći jest, međutim, paradoksalno: paradoks te prosvjetiteljske teze jest u tome što racionalno pravo koje bi trebalo ograničiti demokratsku i političku samovolju kauzalno ovisi o moći onih koje bi trebalo ograničiti: o *najmudrijima* (Platon), o *moralno kreposnima* (Aristotel) i o *najjačima* (Hobbes). Pravo je time određeno višom demokratskom i političkom moći izvan prava samoga. To stanje stvari postaje danas problematičnim.

Antička i novovjekovna tradicija oduvijek su pravo razumjele kao sredstvo političke moći mudrih, boljih i jakih i to onda kad se pravo reklamiralo kao dobrovoljno ograničenje moći *dobrih, plemenitih i jakih* te naroda i njegove političke elite. Pravo je bilo shvaćeno kao sredstvo i instrument obuzdavanja moći, a ne kao autogenerativni *medij*. Protiv demokracije kao neposredne i nekontrolirane moći naroda, kakva se očitovala u bezobzirnim revolucionarnim krvoprolićima, nastupili su prosvjetitelji pa na poslijetku i Hegel s tezom da je um, odnosno *umno pravo*, najveća moć kojoj se moraju pokoriti dobri i jaki, pa i narod i njegovi opunomoćeni predstavnici. To je, dakako, bila racionalna utopija.

Kao moć naroda fungira proklamirana urođena sloboda i jednakost svih građana u pristupu sredstvima državne moći s kojom bi se građani mogli neobuzdano poslužiti kad ne bi bili ograničeni umnim pravom. Ali tko je nadležan za pravno ograničenje moći naroda nego narod sam? To je *circulus vitiosus* novovjekovnoga republikanskog političkog mišljenja koje generira latentnu opasnost kaosa koju je predvidio Reinhart Koselleck (Koselleck, 1973.).

Novovjekovlje je izmijenilo putove pristupa državnom monopolu moći ne samo time što je ukinulo urođene privilegije staleža na moć, nego i time što demokraciju više nije prihvatilo doslovno kao vladavinu naroda, nego kao formalni *preduvjet mogućnosti* pristupa sredstvima državne moći. Demokracija je shvaćena kao *prazna forma* u funkciji preduvjeta mogućnosti pristupa sredstvima državne moći svim slobodnim i jednakim građanima pod jednakim demokratskim preduvjetima. Ostaje dakako otvorenim pitanjem kako će oni koji osvoje državni monopol nad silom tu silu upotrijebiti.

S ovim, ne više *urođenim*, nego demokratski uvjetovanim, pristupom sredstvima državne moći nije se promijenio tradicionalni kauzalni odnos između demokracije, politike i prava. Pravo i dalje ostaje u vladajućim uvjetima formalne demokracije pod kontrolom moćnijih i kvantitativno jačih jer, kako Luhmann s kritičkom distancijom ironično ističe: “Bez mogućnosti prisile ostao bi pravni sustav obična farsa” (Luhmann, 1981.: 158).

To transcendentalno razumijevanje demokracije dominira danas u nacionalnim pravnim državama i predstavlja najveću prepreku stvaranju politički ujedinjene Europe, jer nijedna nacionalna država nije spremna svoj demokratski legitimirani suverenitet prepustiti nekom jačem i boljem europskom

ili univerzalno umnom narodu izvan nacionalne države, čak i onda kad bi taj “nadnarod” bio ograničen umnim pravom, jer bi tada o tom umnom pravu odlučivao taj “nadnarod”.

Demokratski uvjetovani pristup sredstvima europske državne moći koja bi bila u stanju silom iznuditi poštovanje nadnacionalnoga europskog prava s današnjeg je gledišta neprihvatljiv suverenim državama Europe. Ako je pravo bez mogućnosti prisilne aplikacije puka farsa, tada EU i globalni svjetski poredak trebaju za svoje postojanje sve jaču silu. Toj se sili, kako se vidi na primjerima europskog demokratskog deficita i ratova u Afganistanu i Iraku, suprotstavlja i EU i svjetska zajednica: pravo koje se nameće silom je nepravda (Luhmann, 1989). Vrijedi i obratno: pravo bez primjene sile je farsa. Govoreći poput Rousseaua, bilo bi neprirодно da većina vlada manjinom¹. To, doduše, funkcionira u nacionalnim državama, ali ne može vrijediti i za Europu. Tu leže konstitutivni nesporazumi s neprihvaćenim europskim ustavom.

Tako bismo mogli preliminarno zaključiti da demokracija nije prikladno sredstvo za rješavanje odnosa prava i demokratski uvjetovane državne vlasti u multinacionalnoj Europi. U istom pravcu možemo i takozvani *demokratski deficit* razumjeti ne samo kao empirijsku činjenicu multinacionalne Europe, nego i kao paradoksalno strukturalno svojstvo novovjekovnoga političkog mišljenja od Kanta do danas. Narod ne smije vladati jer bi mogao pogaziti zakone koje je sam donio. Ako, dakle, demokraciju ne možemo odrediti ni kao praznu formu u Kantovu smislu ni schmittovski, decizionistički otvoreno kao *odluku* koja se može *ex nihilo* primijeniti na bilo koji povijesno predoblikovani narod, kako da tada redefiniramo demokraciju ako odbacimo njezino određenje da je vladavina naroda, odnosno oblik vladanja narodom? Demokraciji, naime, nema mjesta ni u Kantovu sadržajno praznom umu, ali ni u Hegelovu historijski oblikovanom duhu, jer i u njemu se sve povijesne posebnosti naroda ukidaju u jedinstvenom svjetskom duhu. Čak i u Schmittovu decizionizmu nema mjesta demokraciji, jer ni prema njemu ne odlučuje niti razlučuje narod nego *ex nihilo* njegove izabrane vođe. Ako se, dakle, želi slijediti strategiju izlaska iz novovjekovnoga političkog mišljenja, tada se pojam demokracije ne smije misliti ni kao prazno sredstvo koje posredstvom različitih izbornih sustava² omogućuje pristup monopolu moći i prisile u po-

¹ “Uzme li se riječ demokracija u strogosti njezina značenja (*demos kratein*) tada još nije bilo, niti će ikada biti istinske demokracije. Protivno je prirodnom poretku da veći broj vlada, a da se manji pokorava ... Kad bi postojao narod bogova, on bi vladao demokratski. Savršena vladavina nije za ljude.” (Rousseau, J.J., 1963.: *Der Gesellschaftsvertrag*, Reclam, Stuttgart, str. 105-107). Suprotno tome, Benjamin Barber i u naše vrijeme zastupa tezu: “Postojanje većina i manjina je, naprotiv, simbol za to da se zajednica raspada” (Barber, Benjamin, 1994.: *Starke Demokratie*, Rotbuch Verlag, str. 294).

² Različiti izborni sustavi nastali su tijekom novovjekovlja kada demokracija više nije bila određena kao vladavina naroda, nego kao sredstvo zadobivanja kontrole nad državom.

litičkoj zajednici, niti kao historijski pretkonstruirano svjetonazorno sredstvo pristupa državnom monopolu moći kao u Hegela. Naprotiv, demokracija se mora pokušati odrediti kao samostalni autopoietički i autoimuni medij *relativno* neovisan o političkoj moći i pravnom ograničenju kao svom okruženju. Riječju, demokraciju se mora misliti odvojeno od pojma moći jer tezu da narod vlada zastupaju oni koji umjesto njega vladaju.

Derrida se u tom kontekstu poslužio jednom Rousseauovom formulacijom te govori o *budućoj demokraciji*, ili onoj koja će tek doći i koja neće napustiti svoj temeljni senzibilitet da razlikuje one koji vladaju od onih kojima se vlada. U toj funkciji demokracija nije ni u Ateni bila vladavina cijelog naroda, nego samo vladavina patrijarha: žene, stranci, robovi i barbari, bili su isključeni iz vladavine. Novi vijek je u uvjetima univerzalne jednakosti svih građana, muškaraca i žena, transformirao atensku demokraciju drugom vrstom *unutarnjeg* razlikovanja. Demokracija se transformirala u preduvjet mogućnosti pristupa monopolu državne moći. Tu novovjekovnu formalnu demokraciju moguće je dekonstruirati i pokazati da u njoj samoj postoji i neka još odsutna demokracija koja nije ni kvalitativno *prazna forma*, niti pak oblik *povijesne svijesti* u funkciji apriorija za pristup monopolu državne vlasti, nego medij suodređen još odsutnim ili anonimnim kriterijima isključivanja i razlikovanja načelno jednakih građana na one koji vladaju i one kojima se vlada. Takva demokracija s neodređenim uvjetima razlikovanja (*bezuvjetna demokracija*) otvorena je prema događaju (*Ereignis*) toga još nepostojećega drukčijega razlikovanja slobodnih i jednakih ljudi. Ako, dakle, demokraciju opišemo kao *posebni medij* tada se ona, prema Luhmannu, može odrediti kao paradoksalna “nazočnost isključenog” (Luhmann, 2002.: 47).

Što je isključeno iz demokracije? Ono što sama demokracija isključuje jer ona je autopoietički medij koji na temelju vlastitih kriterija razlikuje one koji vladaju od onih kojima se vlada. Antička je demokracija to razlikovanje izvodila na temelju *podrijetla* i *mjesta boravka*, dok je novovjekovna predstavnička demokracija imala drukčije razlikovanje. Ona kvantitativno ne razlikuje samo *poziciju* i *opoziciju* u predstavničkom tijelu parlamentu, nego razlikuje i između građana *u* parlamentu i građana *izvan* parlamenta. U europskom parlamentu demokracija ne razlikuje poziciju i opoziciju pa više i nije preduvjet mogućnosti pristupa represivnoj državnoj sili jer EU nije nacionalna država pa ne raspolaže ni monopolom sile ni nad europskim građanima niti nad državama članicama Unije. U europskom parlamentu demokracija razlikuje samo parlamentarne frakcije i *via facti* narodne demokracije država članica, koje, dakako, i dalje postoje izvan parlamenta.

Time stojimo pred pitanjem je li demokracija prikladna i, dapače, sposobna i za neko drukčije još odsutno razlikovanje vladajućih i vladanih koje bi moglo funkcionirati u multinacionalnoj Europi? Ili, će Europska Unija ostati

trajno u demokratskom deficitu, nastanjena *stanovnicima* različitih kulturnih tradicija koje u EU ne sjedinjuje jedinstvena politička volja europskih građana, nego samo *osjećaj sigurnosti*. Naime, nitko u Europi nije spreman prihvatiti neku drukčiju demokraciju od one predstavničke kakva funkcionira u državama članicama, a kako se pokazalo ta nije prikladna za Europsku Uniju. Da bi se odgovorilo na to pitanje, potrebno je još jedanput plauzibilizirati taktiku izlaska iz novovjekovne Kantove transcendentalne i Hegelove spekulativno dijalektičke paradigme.

Luhmann slično kao i Derrida pokušava kritički preispitati Hegelovo određenje države kao višega *duhovnog jedinstva* legislative, egzekutive i judikative *medijskim razlikovanjem* prava, politike i demokracije kao autonomnih autogenerativnih sustava. Tim razlikovanjima predstavnička demokracija više ne fungira kao supstitut Hegelova duha, dakle kao zajednička legitimacijska osnova prava i politike. *Pravo* se kao *medij* odnosi prema pozitivnim zakonima i odsutnoj pravednosti, a politika kao *medij* prema demokratski diferenciranim frakcijama vladajućih i vladanih političkih snaga u političkim institucijama kao i prema *izvaninstitucionalnim* političkim snagama. Tim se medijskim razlikovanjem prava i politike i demokracija *via facti* izdvaja kao poseban medij razlikovanja ne samo vladanih i vladajućih političkih snaga, nego i kao kriterij razlikovanja onoga što može senzibilizirati demokratske procese i onoga na što je demokracija neosjetljiva, primjerice na znanstvene spoznaje, na estetske kriterije ili na religijska uvjerenja. Demokracija kao samostalni autogenerativni medij na različite načine razlikuje između onih koji vladaju i kojima se vlada, pa time načelo jednakosti građana pred zakonom prepušta mediju prava. Jednakost građana pred zakonom nije demokratsko nego pravno i ustavno pitanje. Demokracija ne može disponirati pravnom jednakošću građana kao ni pravo demokratskim razlikovanjem među njima. Oba se medija – pravo i demokracija – međusobno *aficiraju*, ali ne i *determiniraju*, jer gdje bi bila zakonita pravda kad bi se o njoj demokratski odlučivalo, i gdje bi bila demokracija kad bi bila pravno predodređena i ograničena kako razlikovati između onih koji vladaju i onih koji se pokoravaju.

Pravo, politika i demokracija medijski se razlikuju jer su različito osjetljivi i nadražljivi od svoga okruženja, pa se stoga ne može poput Carla Schmitta tvrditi da je diobu vlasti kao jamstvo građanske *sigurnosti* moguće poput liberalističke iluzije demokratski ukinuti. Demokracija, naime, nije identična političkoj sili, niti se politička sila može pripisati u pravni kontekst i tako pravo lišiti svake autonomije (Agamben, 2004.: 72). Navedena tri autonomna sustava: *demokracija*, *pravo* i *politika*, ne odnose se međusobno ni kauzalno, ni teleološki, ni kao dijelovi cjeline, nego *semantički* i ako se semantički aficiraju, mogu se međusobno razumjeti i djelomično prevoditi jedni na druge poput različitih govora, ali time nisu postali identični: *Sistemi razumiju sisteme* (Luhmann, 1986.), ali jedni druge ne determiniraju, niti

stoje u hijerarhijskom odnosu jedni iznad drugih, nego stoje jedni uz druge poput boja u francuskoj trikolori. Ipak, praksa je u suvremenim nacionalnim državama još uvijek bliža Kantovim i Schmittovim stajalištima. Zastupnici demokratski legitimiranih nacionalnih država u EU ne žele ispustiti iz ruku demokratski legitimirano pravo i politiku pa stoga ustrajavaju na tezi da je autonomno autogenerativno pravo bez demokratske legitimacije puka iluzija. Ipak, europsko je pravo dokaz da se pravo može razvijati sredstvima prava bez uhodanih demokratskih procedura. To se događa s pomoću gotovo nevidljivog jačanja odsutnoga prirodnog prava koje semantički djeluje na vrijeđeće pozitivno pravo čineći ga sposobnim za autogenerativni pravni razvitak. Diferencijaciju prava kao autopoietičkog sustava osamostaljenog od političkog i demokratskog sustava može se zamisliti samo tako da pravni sustav s jedne strane ostane semantički osjetljiv za svoje demokratsko i političko okruženje, a da, s druge ostane, otvoren prema *neoznačenom prirodnom pravu* s kojim ni politika ni demokracija ni na koji način ne mogu disponirati jer im nedostaje pravni senzibilitet. Time je Hegelova koncepcija države kao umnoga spekulativnog jedinstva *racionalnog prava* i *samovoljne politike* zastarjela i u svojoj demokratskoj preinaci prema kojoj bi apsolutni duh bio zamijenjen konkretnim povijesnim narodom.

Ako su demokracija, pravo i politika različiti sustavi, različita djelovanja i različiti mediji, tada je novovjekovna pravna država samo *fiktivno jedinstvo*, organizacija ili institucija, *određena praksa* kojom se demokracija, pravo i politika na različite načine mogu poslužiti. Država time više nije umno jedinstvo prava i politike (uma i slobode), nego oba sustava stoje u odnosu otvorene nezaokružene semantičke afekcije, ili meke nesumjerljivosti; Luhmann kaže “*strukturne sprege* koja nije divlja nego regulirana jednim aranžmanom.” Taj nam je aranžman poznat pod imenom ustava” (Luhmann, 2002.: 391). Ustav time nije *prednacrt* države koji treba politički ozbiljiti, nego labavi sporazum različitih demokratskih frakcija koje su politički ujedinjene.

Ustav jamči visoki stupanj slobode pravnoga, političkog i demokratskog sustava koji se unutar ustavnog poretka mogu samostalno organizirati i autopoietički interno diferencirati. Politika se slobodno odnosi prema političkim i socijalnim silama koje djeluju u njezinom okruženju, a pravo se slobodno odnosi ne samo prema politici i demokraciji nego i prema *na odsutan način prisutnoj pravednosti* (prirodnom pravu) koja je na semantički neoznačen način ili u *formi traga* (Derrida) prisutna u pozitivnom pravu. Pravni i politički sustav ne stoje time u izvanjski proračunljivom uzajamnom djelovanju, nego u odnosu uzajamne semantičke iritacije (Luhmann, 2002.: 394) bez više treće instancije koja je u tradiciji bila dodijeljena *Bogu, narodu* ili *umu*. Budući da odluke u oba sustava nisu normirane niti se donose *ex nihilo*, to se i politika i pravo i demokracija odnose prema svojoj neoznačenoj okolini s rizikom, jer najprije moraju razlikovati u svojoj okolini da bi se mogle odlu-

čiti za jednu ili drugu mogućnost. "Političke i pravne odluke koje se odnose prema budućnosti mogu se odrediti samo kao rizične" (Luhmann, 2002.: 433). Luhmann je svojom semantičkom, dapače dekonstruktivističkom analizom novovjekovne pravne države kao dijalektičkog jedinstva prava i politike, ostvario raspad tog jedinstva. Na mjesto jedinstva prava i politike uspostavio je novi semantički aranžman između obaju sustava i istodobno taj *ustavni aranžman* učinio dostupnim promatranju od strane pravnog i političkog djelovanja. Ustav sada više nije političkom voljom naroda konstituiran *naert* države koji se politički može ozbiljiti, jer je pretkonstruiran povijesno oblikovanim duhom naroda, nego (u prezentu) promjenljivi aranžman između pravnoga i političkoga i demokratskog djelovanja koji je uvijek moguće revidirati. Demokracija je kod Luhmanna isprva proizašla iz ovoga semantičkog odnosa prava i politike. Ona je kao preduvjet mogućnosti pristupa državnom monopolu moći bila usisana od politike, a u pravnom sustavu demokracija i onako nema što tražiti. No, ako je demokracija samostalni auto-poietički medij koji razlikuje vladajuće od onih kojima se vlada, tada nipošto nije identična s politikom koja je kao sustav osjetljiva na stvaranje "kolektivno obvezujućih odluka", dakle, na homogeniziranje onoga što demokracija razlučuje.

Prema Carlu Schmittu reprezentativna demokracija je prazna forma kojom se može legitimirati i diktatura. Ona, međutim, i za njega ima još jedno važno svojstvo. Demokratskim izbornim postupkom u kojem u natjecanju za osvajanje državnog monopola moći mogu sudjelovati svi slobodni i jednaki građani, demokracija ima ulogu *sita* na kojem se nenadano (*ereignishaft*) mogu pojaviti *anonimne političke sile* koje, nakon što su demokratski identificirane, mogu senzibilizirati politički sustav. Politika mora potom pokazati može li te novopridošle političke aktere unutrašnjom diferencijacijom auto-poietički integrirati u politički sustav, ili dolazi do propasti postojećega političkog sustava, dakle do *promjene političke paradigme* kao u revolucijama.

Ako, međutim, demokraciju uzmemo doslovno kao *vladavinu naroda*, tada država nije reprezentacija naroda, niti narod reprezentira državu. Ne stoji narod umjesto države niti država umjesto naroda. Tko je u tradiciji trebao reprezentaciju, naime, opravdanje za vlastito djelovanje: narod ili država? Time smo na pragu novih paradoksa.

Mit o narodu služio je legitimaciji države jer njoj treba opravdanje: ona želi djelovati umjesto ili u ime nekoga drugog. S mitom o narodu kao nediferenciranom jedinstvu jednakih, odnosno *braće*, prikrila se demokratska razlika između vladajućih i onih kojima se vlada. Ako se ukloni ta razlika između vladajućih i vladanih, tada se ukida i demokracija kao vladavina naroda (Luhmann, 2002.: 429) kao i vladavina nad narodom. Kad se, dakle, u ime jednakosti i bratstva svih građana ideološki *apstrahira od vladavine jednih nad drugima*, kao u fašističkim i komunističkim režimima koji su dopu-

štali samo vladavinu nad stvarima i nad neprijateljima, ali ne i nad narodnom braćom i klasnim drugovima, tada pojam demokracije gubi svaki smisao.

Novovjekovna reprezentativna demokracija kao prazna forma bez svojstava, koja vrijedi za sve slobodne i jednake građane, prikrila je razlikovni smisao demokracije koja postoji tako dugo dok razlikuje između onih koji vladaju i onih kojima se vlada. Ako se ta razlika ukine, tada se ukida i demokracija, a s njom i *političko*, jer apsolutnoj jednakosti svih umnih bića, svih ljudi, svih partijskih drugova i narodne braće nije potrebna politika, jer nema ni demokratskog okruženja koji prema demokratskim mjerilima razlikuje među građanima³. Takav bi poredak, prema Rousseauu, bio primjeren bogovima, a ne ljudima. *Reprezentativna* i *neposredna* demokracija kao njezini najpoznatiji oblici na različite načine proizvode razliku između vladajućih i vladanih (Schmitt, 1970.: 204). Demokracija upravo i ima tu *inkluzivnu* i *ekskluzivnu* funkciju: ona ne odlučuje samo o tome tko je građanin neke političke zajednice, nego i o tome tko vlada i nad kime se vlada, a time *via facti* i o tome o kojim se svojstvima pojedinaca kao članova političke zajednice, u demokratskoj proceduri odlučivanja, može demokratski odlučivati, a o kojima ne može.

Danas je EU suočena s krizom reprezentativne demokracije. Ona nema naroda koji bi reprezentirala. Europska politika djeluje stoga u okolini s previše razlika, koje nisu demokratski proizvedene i koje je stoga teško integritirati u “kolektivno obvezujuće političke odluke”. S druge je strane demokracija blokirana jer u takovoj pluralističkoj okolini nije uspjela proizvesti jasne kriterije na temelju kojih bi građani Europe *mogli* i *hijeli* razlikovati vladajuće od vladanih građana. Ne funkcionira, kako je pokazano, tradicionalni pojam narodne *reprezentacije* ni njegovi surogati, poput kulturnog identiteta, ekonomskog interesa i slično.

“Pojam reprezentacije ne može više služiti tome da se politička odnosno demokratska vladavina legitimira nepolitičkim ekonomskim, govornim, kulturnim, znanstvenim razlozima važenja” (Luhmann, 2002.: 333). To prema Luhmannu znači da se pluralizam realne političke strukture u EU više ne može invizibilizirati ili prikriti protupojmom jedinstvenog naroda. Pojmom naroda prikivala se u nacionalnim državama razlika između onih koji vladaju i onih kojima se vlada, dok se danas u odnosu prema EU ta razlika pre-naglašava. Ako politika nije reprezentacija nepolitičkih socijalnih sustava, nego sustav koji djeluje u okolini demokratski proizvedenih divergentnih političkih snaga, tada nije sigurno je li “demokracija izvorno politički pojam” (Derrida, 2003.: 62).

³ “To znači da se demokracija štiti i održava time što se ograničuje (diferencira) i time ugrožava samu sebe jer je samoubojička” (Derrida, Jacques, 2003.: *Die Schurken*, Suhrkamp, str. 59).

Političke razlike među članicama Europske Unije nisu unutar Unije demokratski konstituirane. Te razlike predstavljaju povijesno naslijeđe europskih nacionalnih država koje su, dakako, bile i jesu demokratski legitimirane. Europska politika ne počiva ni na jednoj od postojećih demokratskih formi i stoga traži “kolektivno obvezujuće odluke” bez paralelnoga demokratskog razlikovanja na one koji u Europi odlučuju i one koji se moraju pokoriti odlukama. To se najbolje očituje u europskom parlamentu koji ne razlikuje *poziciju* i *opoziciju*, nego samo različite stranačke frakcije. Je li europski parlament demokratska institucija ili možda novi oblik demokracije? U njemu su građani Europe reprezentirani, samo ako su prethodno građani svojih nacionalnih država. Stoga samo posredno preko svojih državnih delegacija mogu donositi kolektivno obvezujuće odluke, ali ne kao građani Europske Unije. Taj se paradoks eufemistički naziva *sui generis* i možda predstavlja *trag* nove demokracije.

Ako, dakle, demokraciju shvatimo kao samostalni medij koji je senzibilan na razlikovanje vladajućih i vladanih, tada europska politika lebdi u prostoru konstitutivnoga demokratskog deficita. Svaka, bilo kako određena demokracija ima u svojoj okolini i neku određenu politiku. Ako pak politici nedostaje demokratska okolina⁴, tada politika djeluje bez demokracije oslonjena na nedemokratske vrijednosti kao što su kultura, znanost, ekonomija, vjera, volja za mirnim suživotom i slično. U tom se slučaju otvara pitanje kako politički sustav bez demokratskog razlikovanja političkih snaga prepoznaje političke snage u okolini prenapučenoj bezbrojnim nepolitičkim komunikacijama. Svakako ne na temelju Schmittova razlikovanja *prijatelj* – *neprijatelj*, nego kako izgleda današnja praksa *politicizacijom nepolitičkih oblika komunikacije* pa se tako govori o identitetu Europe kao zajedničkom kulturnom prostoru, o znanosti, tehnici i ekonomiji, koji time zamjenjuju demokratsko diferenciranje ravnopravnih građana.

Vidimo da europska politika djeluje u okolnostima pluralnih i kontingentnih odlučivanja koja nisu podložna nikakvoj demokratskoj proceduri. U znanosti, religiji, pravu, kulturi i ekonomiji ne odlučuje se, dakako, ni politički ni demokratski. Je li, dakle, tradicionalna demokracija u EU preživjela pa treba tražiti neku buduću demokraciju, ili je demokracija u multikulturalnoj Europi načelno nemoguća kako su to na poslijetku tvrdili i Kant, i Hegel, napose univerzalistički orijentirani Rousseau?

Teza koju zastupamo glasi: ako demokracija kao autopoietički sustav nije ni državno niti politički reprezentirana, tada očito autogenerativno reprezentira samu sebe i time dopušta pretpostavku razvitka buduće demokracije šire od demokracije u nacionalnim državama. Od postojeće se demokracije oče-

⁴ Poznata je opaska da EU ne bi mogla biti primljena u članstvo Ujedinjenih naroda zbog svoje manjkave demokratskičnosti.

kuje da omogući jednakost, slobodu i samoodređeni život svakom pojedincu odnosno stanovniku EU-a, ali to je, kako je rečeno, utopija koja propagira jednakost onoga što nije jednako (Luhmann, 2002.: 357). Pretpostavimo, dakle, jedinstvenu demokratsku proceduru na cijelom teritoriju EU-a kao jedinstvenoj izbornoj jedinici. Tom bi se procedurom proizvela razlika između građana koji jesu za Europu kao političku zajednicu i onih koji su za *status quo* status kakav danas imamo. Takva bi procedura ovlasila proeuropsku većinu da vlada nad manjinom, a njoj bi osigurala mogućnost da se drugom prilikom izbori za većinu i tada odluči drukčije ili prihvatiti prethodnu odluku većine. Taj se put pokazao neprohodnim.

Prema Luhmannu jedinstvo mnoštva ne samo različitih naroda, nego i različitih autogenerativnih medija treba shvatiti na drukčiji način: *kao identitet igre međusobno nejednakih igrača* (Luhmann, 2002.: 358). Takva je igra moguća samo ako se demokracija shvati i kao metoda označivanja *neoznačenih mjesta*, ili kao put rješavanja političkih kriza koje različiti igrači ne mogu razriješiti samostalno, nego samo u suradnji s drugim igračima kao promatračima iz drugog reda (efekt slijepe pjege).

Vratimo se suvremenoj reprezentativnoj demokraciji koja u EU tako manjkavo funkcionira. Hegel je kao republikanac svojedobno bio protiv reprezentacije staleža u državi, protiv toga da država djeluje umjesto staleža, jer je smatrao da staleži najbolje reprezentiraju sami sebe, budući da se u njima *samoreprezentira* jedinstveni um. On je bio i protiv demokratske reprezentacije, jer iznad demosa stoji duh naroda kojem ne treba nikakva instancija koja bi djelovala umjesto njega. Pokazalo se da je duh naroda kao samoreprezentirani suveren paradoksalan. Paradoks narodnoga suverena skriva se u pojmu jedinstva: “Jedinstvo vladavine zahtijeva zadnji neotklonjivi moment samovolje. Naime, svako ograničenje samovolje prenijelo bi suverenitet na onoga koji raspolaže ograničenjem”. Tko, međutim, stoji nad samovoljom narodnog suverena kao *volonté générale* ako apstrahiramo od Boga, Hegelova apsoluta, apsolutnoga kozmopolitskog naroda ili čovječanstva? Odgovor glasi: neraspoloživa i nepristupačna volja brojnih individua s njihovim pravima i mnijenjima, kao i neraspoloživa anonimna okolina s kojom ni suvereni narod ne može raspolagati. Upravo ta, s unutrašnje i vanjske strane, neraspoloživa potpuno anonimna okolina narodnog suverena otvara mogućnost njegove unutrašnje diferencijacije, a time i razvitka postojeće demokracije u onu buduću koje još nikada nije bilo.

Demokracija u doslovnom smislu (vladavina naroda) i državna forma političkog djelovanja kao dva različita autogenerativna sustava nisu dakako međusobno izolirani, nego se semantički iritiraju, jer su jedan za drugoga neraspoloživa okolina. Politika se u odnosu prema demokraciji mora pomiriti s činjenicom da je ne može kontrolirati: “Politika može iritirati demokraciju, ali je ne može determinirati.” (Luhmann, 2002.: 373). Nikakvom se politi-

kom ne može osigurati sigurna pobjeda na izborima. Činjenica da demokraciju nije moguće politički kontrolirati dovela je do propasti socijalizma kao političkog režima. Otud slijedi politički paradoks: politika živi s utopijskom iluzijom da svoju socijalnu okolinu i demokraciju može oblikovati, a da istodobno u njima ne može operirati (Luhmann, 2002.: 407). Time je i novovjekovni strukturalno uvjetovani demokratski deficit drukčije objašnjiv. Nacionalne države kao funkcionalne autonomije političkog sustava mogu buduću europsku demokraciju samo iritirati, ali ne i kontrolirati. To znači, kad sadašnju demokraciju kao preduvjet mogućnosti pristupa monopolu državne moći vratimo njezinoj izvornoj funkciji razlikovanja onih koji vladaju i kojima se vlada, tada se možemo nadati da će demokratski procesi u EU semantički iritirati sustav nacionalnih država i da će se nacionalne države kao politički sustavi morati prilagoditi europskoj demokraciji koja neće legitimirati, odnosno stajati umjesto nadnacionalne vladavine u EU, nego će ponuditi nove kriterije razlikovanja vladajućih i vladanih koji će biti svima prihvatljivi i time senzibilizirati europsku politiku i europske institucije i političke sustave za unutrašnje promjene. Postupni procesualni izlazak demokracije iz njezine reprezentativne funkcije koja legitimira državni monopol nad silom u nacionalnim državama, a po lošoj analogiji i u EU, u njezinu izvornu *diferencirajuću funkciju* prikriven je danas eufemizmom o političkoj zajednici *sui generis*. Buduća demokracija neće politiku u nacionalnim državama ni u EU ni legitimirati niti determinirati, nego samo semantički iritirati. Demokratsko razlikovanje na one koji vladaju i one kojima se vlada bit će javno vizibilizirano, a da time neće kauzalno, nego samo semantički, utjecati na političke sustave i politiku u nacionalnim državama. Luhmannovu tezu da je država fikcionalno jedinstvo prava i politike, dakle *aranžman* koji je reguliran promjenljivim ustavom, treba nadopuniti pojmom autogenerativne demokracije. U tom odnosu između autogenerativnog prava i autopoietične politike nije fikcionalna samo država kao povijesni oblik političke zajednice, nego i demokracija.

Pojam *fikcije* obuhvaća svaki *medij*, jer medij ne posreduje između dviju danosti, on ne služi ublažavanju ekstrema u smislu Aristotelove *froneze* i *umjerenosti*, nego predstavlja *prisutnost odsutnoga*, medij svoju okolinu vidi samo kroz vlastitu strukturu (očima ne možemo čuti grmljavinu). To znači demokracija razlikuje one koji vladaju i one kojima se vlada, a da pritom ne zna što građani doista misle. Ona tim razlikovanjem senzibilizira pravo i politiku i državu, ali nije u njima *operativno nazočna*. Primjerice, narodu je zabranjen čak i dolazak na Markov trg. U pravnom postupku, kao i u političkom djelovanju, ne može se slijediti narodna volja, jer ona nije jedinstvena ni dostupna, nego se u pravu postupa pravno, a u politici prema političkom razumijevanju različitih demokratski proizvedenih političkih snaga. To pak znači da suci i političari razumiju demokraciju, javno mnijenje, iako njima ne mogu ni pravno ni politički disponirati, a još manje biti s njima identični

kako je to zamišljao Carl Schmitt govoreći o jedinstvu naroda i vođe⁵, jer to jedinstvo ne bi samo bilo totalitarno, nego i apsurdno poput geografske karte koja bi bila identična predjelu koji prikazuje.

Suci, političari i državni činovnici ne mogu udovoljiti demokraciji jer narod je sucima, političarima i birokraciji prisutan samo na fiktivan način, tj. na odsutni način u mediju prava, politike i državne organizacije, a ne autentično i neposredno kao u Hegela kod kojega su ti različiti mediji reducirani na različite stupnjeve samom sebi posve transparentnoga, apsolutnog duha. Pravo i politika ne djeluju u ime demokracije niti demokracija djeluje umjesto ili u ime prava i politike. Pravo, politika i demokracija su različiti oblici danosti poznate i anonimne okoline na koju su kao mediji selektivno osjetljivi i nadražljivi. Mediji funkcioniraju kao *slijepa pjega* na kojoj se najbolje vidi, ali koja samu sebe ne vidi. Budući da demokracija, politika i pravo sami sebe ne vide u svom djelovanju niti kontroliraju posljedice svog djelovanja, to su u tradiciji ti mediji tražili druge instancije u čije bi ime djelovali, odnosno umjesto kojih i u ime kojih su trebali osigurati svoju samovlast. *Pravo, politika i demokracija trebaju reprezentaciju ili opravdanje jer same o sebi nisu sposobne vladati*. Bio je potreban Bog, narod ili tiranin kako bi se vladavina prava, politike ili naroda (demokracije) legitimirala jednom nadređenom fiktivnom vladavinom neke druge sile u čije ime se *quasi* vlada, koju se zastupa, reprezentira i koja fiktivno legitimira i ograničava vladavinu.

Postmoderne teorije diferencije raskrinkale su ideološku funkciju reprezentacije. Dakako, postmoderno političko mišljenje ne treba pod etiketom *druge moderne* tretirati kao uputu za djelovanje analogno novovjekovnim prirodnim i društvenim znanostima, dakle pragmatički kako to predlaže Ulrich Beck⁶. Postmoderno mišljenje operira s onim znanjem prava, politike i demokracije koje je u mediju *govora* i *pisma* prisutno i dostupno. Ili, kako je Umberto Eco nasuprot Shakespearovu stajalištu “*a rose by any name*” rekao: “Samo riječ je realna materija, naime ruža je ništa”. To mišljenje zna da s onim što pismom i govorom obrađuje i prerađuje ne može izvan govora i pisma disponirati. Znanje je poseban medij ili fikcija u kojoj je prisutno ono odsutno (npr. na televizijskom ekranu prisutno je ono što kamera može prenijeti, a ne sve što se na utakmici događa). Takvo znanje nije izravno primjenjivo, ono je *autonomno*, ali nije *autarkično* (Kneer, 2004.: 46), nego na druge medije djeluje semantički, tj. to znanje postoji kao okolina drugih medija koja ih aficira, ali koja njima ne može disponirati⁷. Na druge oblike

⁵ Usporedi Schmitt, Carl, 1985.: *Hamlet oder Hekuba*, Klett-Cotta, kao i Rodin, Davor, 2000.: *Der Fall Hamlet* u: *Endlich Philosophieren*, Köln, Universität Verlag str. 135-148.

⁶ Usporedi Beck, U./Grande, E., 2006.: *Kozmopolitiska Europa*, Školska knjiga, Zagreb

⁷ Danas mnogi pretjeruju s moći medija javne komunikacije. Ipak iskusan političar zna da mediji ne mogu odlučiti o izborima jer građani ne slijede slijepo medije, nego glasuju prema svom nahodjenju koje mediji ne kontroliraju.

djelovanja i druge medije znanje može djelovati samo kao semantička korekcija. Svako je djelovanje, pa i znanje kao medij, samo *žuta pjega* koja sebe samu vidi u drugom mediju, ali, dakako, na paradoksalan način kao odsutnu prisutnost, ili fikciju.

U današnjoj EU postoje, dakako, rudimentarno svi stari oblici reprezentativne i izravne demokracije, kao i tradicionalne forme demokratskog odlučivanja, ali računati na daljnji razvitak tih rudimenata demokracije utopija je koju propagiraju teoretičari takozvane *druge moderne*. Treba se, dapače, bojati da ti stari oblici demokracije svojim uvijek mogućim *reentryjem* ne upute Europu na kolosijek regresivnog progressa u pravcu nacionalno, klasno ili kafesionalno ograničene demokracije.

Demokracija o kojoj govore Luhmann i Derrida, u današnjem pravnom i političkom okruženju unutrašnjom diferencijacijom mora razviti novu osjetljivost i nove kriterije ne samo za razlikovanje vladajućih i onih kojima se vlada, nego i kriterije za uključivanje i isključivanje onih svojstava privatnih osoba o kojima se može, a o kojima se ne može demokratski odlučivati. Ili, drukčije rečeno, onih svojstava koja su već institucionalno zaštićena i onih koja su nezaštićena, dapače koja su još posve anonimna ili neoznačena i koja tek treba označiti da bi došla u političko i demokratsko vidno polje. Demokracija će naći izlaz iz sadašnjeg škripca ako bude senzibilna za onu anonimnu okolinu koja djeluje izvan institucija sadašnje Europe. Dobra vladavina nije ona koja kontrolira svoje institucije i koja svoje institucije nameće svojoj poznatoj i anonimnoj okolini, nego ona koja zna da svoju okolinu neće nikada moći bez ostatka podvrgnuti svojim strukturama te će uvijek nanovo morati s njom *kolaborirati*⁸. Ta je kolaboracija, ili *modus vivendi*, pogotovo potrebna u dodiru europske političke kulture s drukčijim oblicima zajedničkog života u drugim kulturama.

⁸ Usporedi pojam *governmentalitet* Michela Foucaulta.

Literatura

- Agamben, Giorgio, 2004.: *Ausnahmezustand*, Suhrkamp
- Barber, Benjamin, 1994.: *Starke Demokratie*, Rotbuch Verlag
- Beck, U./Grande, E., 2006.: *Kozmopolitska Europa*, Školska knjiga, Zagreb
- Derrida, Jacques, 2003.: *Die Schurken*, Suhrkamp
- Kneer, Georg, 2004.: *Differenzierung bei Luhmann und Bouredieu, u: Bouredieu und Luhmann*, Suhrkamp
- Koselleck, Reinhart, 1973.: *Kritik und Krise*, Suhrkamp
- Luhmann, Niklas, 1981.: *Ausdifferenzierung des Rechts*, Suhrkamp
- Luhmann, Niklas, 1986.: *The Autopoiesis of Social Systems*, Felix Geyer, London
- Luhmann, Niklas, 1989.: *Legitimation durch Verfahren*, Suhrkamp
- Luhmann, Niklas, 2002.: *Die Politik der Gesellschaft*, Suhrkamp
- Rodin, Davor, 2000.: *Der Fall Hamlet u: Endlich Philosophieren*, Köln, Universität Verlag
- Rousseau, J. J, 1963.: *Der Gesellschaftsvertrag*, Reclam, Stuttgart
- Schmitt, Carl, 1970.: *Verfassungslehre*, Duncker/Humboldt
- Schmitt, Carl, 1985.: *Hamlet oder Hekuba*, Klett-Cotta Verlag

Davor Rodin

*DEMOCRACY: NEITHER THE RULE OF THE PEOPLE
NOR THE RULE OVER THE PEOPLE?*

Summary

The author argues that democracy is not appropriate for the resolution of the relationship between law and the democratically conditioned state authority in the multinational Europe. The so-called *democratic deficit* should be understood not only as the empirical fact of a multinational Europe, but also as a paradoxical structural attribute of modern political thought from Kant until today. The author claims that the people should not rule as they might violate all the laws they enacted themselves. Thus the question of the equality of citizens cannot be a democratic one but legal and constitutional. Democracy cannot lay claim to be the sole provider of the legal equality of citizens just as law cannot be the only arbiter in making democratic distinctions among them. Since democracy should be understood as an independent autopoietic and autoimmune medium *relatively* independent of political power and legal constraints as its setting, the author concludes that the existing forms of immediate and representative democracy, as well as of the traditional form of democratic decision/making represent a risk of regressive progress in Europe in the direction of democracy limited by nation, religion or by class.

Key words: democracy, Kant, Hegel, Luhmann, Derrida, European Union

Mailing address: Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6,
HR 10 000 Zagreb. *E-mail:* davor.rodin@zg.htnet.hr